

Отмечая неоспоримые заслуги Амира Курбанова в развитии дагестанской литературы и искусства, мы хотели бы сформулировать неотложные задачи, встающие ныне перед исследователями его творчества. Первая. Следует провести текстологическую работу с пьесами, т.к. многие из них изданы после кончины драматурга, т.е. без «авторского надзора». Вторая. Драматургия А.Курбанова заслуживает перевода на русский язык, чтобы она реально стала общедагестанским духовным достоянием. В этой связи с огорчением отмечаем, что ни одна его пьеса не включена в двухтомник «Драматургия Дагестана», выпущенный Дагкнигоиздатом (1993-94 гг.).

Источники и литература:

1. Рустамов Г. А. Книга о моем театре / Г. А. Рустамов. – М. : ВТО. – 1983.
2. Къурбанов А. Пъесалар / А. Къурбанов; сост. К.Султанов. – Махачкала, 1968.

Юнусов Ш.Э.

УДК. 82.512.145.«19»:(17+111.852)

ЗЕМАНЕВИЙ КЪЫРЫМТАТАР ТАРИХИЙ НЕСИРИНИНЬ ТЕТКИКЪ ВЕ ТАСНИФ МЕСЕЛЕЛЕРИ

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ И ТИПОЛОГИИ СОВРЕМЕННОЙ КРЫМСКОТАТАРСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ

В статье рассматриваются проблемы исследования и типологической классификации крымскотатарской исторической прозы конца XX - начала XXI вв., в контексте которой аргументируются выводы относительно введения конкретных произведений в отмеченный литературный вид.

Изленильген меселенинъ озеги. Соңыки эки асыр арасында миллий эдебиятымызда бир къач колемли тарихий эсер язылды. Оларны эльде этмек къыйын иш дегиль исе де, ишбу эсерлерге къайсы бир принцип боюнчыя янашмакъ кереклиги муайен бир тюшонджелерге далдыра, чонки олардан бириси «къалем теджрибесини къазанмакъ» дереджесинде иджат этильген олса, экиндиси язылып битирильмей къалды, учонджиси шимгедже кениш окъузыджылар даиресине даа такъдим этильмеди. Амма насыл олмасын, оларны эдебиятшынастыкъ нокътаи-назарындан кечирмели. Иште, **макъсадымыз** – XX асырнынъ соңыки чериги – XXI асырнынъ башындахи миллий тарихий несиримизни көздөн кечирип, онынъ, тюрюне коре таснифи, мевзуаты ве специфик хусусиетлерини айдынлатмакътыр.

Эсас материал. Озюнинъ «демир перделеринен» белли олгъан девлеттинъ йыкъылмасы арфесинде языджыларымызынынъ ичине джан киребашлагъандайын олды: сиясий севиедеки денъишмелер чокъттан унтуылған уриет рузгырны сөздирген киби ола, амма «къатыкъыны биле уфюрип ичмек» дерсини алгъан языджыларымызынынъ эксериетинде миллий седжиемизни тасвирлев къабилиети я етишмей, я да о къоркъудан артыкъ бутюн ираде бийлеген. Амма бу вакытта - бир чокъ ичтимай идарелер ве стандартларнынъ денъишмеси, аньанелернинъ майышмасы саесинде миллий эдебиятмыз да эзвельки бакъышларыны бир тертипке чекмек зорунда къалған бир девирде - янны ичтимай-сиясий шарайтнинъ яраткъан имкянларындан файдаланып, базы фааль языджыларымыз бизим ичюн ясакъ этильген тарихий мевзугъа тутуналар.

Затен анылгъан мевзу эдебияттың яны бир саа дегиль. Меселя, бу джеэттен эдебиятшынас Нариман Сейтаяннынъ узакъ кечимишиздеки тарихий несиримизге айт монографиясы дюнья юзю корыгенини къайд этебилемиз [1]. Мында Мухаммед Риза, Нидай Фейзи, Ибраим Кефеви, Абдульгъафар Къырыми, Сайд Герай ве башкъаларнынъ эсерлери көздөн кечириле, оларнынъ мундериджеси ве бедий къиймети талиль этиле. Бу иштен гъайры бизде тарихий несир мевзуына багъышлангъан ишлер ёкъ дереджесинде. Шунынъ ичюн Исмаил Гаспринскийнинъ «Арслан-къызы» икяеси, Осман Акъчокъракълынынъ «Ненкеджан ханым дюрбеси», Амет Озенбашлынынъ «Дюнюмизин джанлы левхалары» повестьлери, Юсуф Болатнынъ «Алим» романы, Шамиль Алядиннинъ «Иблиснинъ зияфетине давет» ве «Чорачыкълар» киби эсерлери аля даа огренильмей къалмакъта. Соңкилерининъ хусусий тарафы шунда ки, оларда джиан эдебияты ве эдебиятшынастыгъынынъ тарихий мевзу саасында эльде эткен теджрибесинден файдаланыла. Бу ерде Вальтер Скоттнынъ «Квентин Дорвард», лех языджысы Генрик Сенкевичнинъ «Атеш ве къылыч иле», советлер языджыларынынъ эсерлерини аньмакъ мумкундир.

Соңы девир тарихий несиримиз теткъикъаты огъратмакъ ичюн бизге де, табиий ки, дюнья эдебиятшынастыгъы эльде эткен теджрибен файдаланмакъ керек оладжакъ. Амма айны заманда конкрет языджынынъ услубий индивидуаллиги ве проблематикасы эсапкъа алынмалы. Бойледже, Шамиль Алядиннинъ «Тугъай-бей» романы битирильмей къалған олса да, онынъ бир чокъ тарафларыны «Украина, Лехистан ве Русиенинъ XVII-джи асыр ортасында Къырым ханлыгъы иле мунасебетлери» [2, с.166-246]. серлевалы теткъикъаты айдынлатмагъа ярдым этер. Гюнер Акъмолланынъ анылгъын романыны даа терен аньламакъ ичюн Мустеджип Улькусалнынъ очерклери файдалыдыр

Тарихий несир меселесинен огърашкъан инсангъа ишбу эсерлерининъ типологиясыны айдынлатмакъ керек ола экен. XX ас. соңы – XXI ас. башында бу эдебий тюрде язылған роман ве повестьлеримизнинъ бойле чешитлери оларакъ биз тарихий-ичтимай, тарихий-биографик ве тарихий-фельсифилерини айырдыкъ. Бу ишке башламаздан эзвель башкъа халкъаларнынъ эдебиятшынастыгъындаки тасниф мисаллерини огренемек керек олды. Талиль шуны косытерди ки, эр бир конкрет халкъынынъ

эдебиятшынастырында бу тасниф миллий-эдебий ве сиясий хусусиетлерниң эсапкъа алынмасы саесинде ябыла экен. Иште, тарихий-ичтимайи несириге биз Шамиль Алядиннинь «Тугъай-бей» романыны айт эттик, чонки эсерниң муэллифи мында талиль эсасына XVII асырның орталарында Украина, Къырым ханлыгы ве Лехистан араларындаки ичтимай-сиясий мунасебетлерни къойып, эсасен бу аллардан пай пиче. Тарихий-биографик эсерлер сырасына исе Ш.Алядиннинь «Иблиснинь зияфетине давет» (1979c.) ве С.Нагаевнинь «Исмаил бейнинь Туркистан сефери» (2001c.) повестълерини кирсеттик, чонки конкрет тарихий шахысларының яшайышы тасвирленгенде, мында мытлакъа о девирнинь хусусий чизгилери эсапкъа алынып, о чизгилер бу инсаннның къадерине не дередже тесир этмеси косытериле. Бу такым эсерлер сырасына Гюнер Акъмолланың «Татарлар» (Романия) романы да кирсетильмели. Ве, нияет, тарихий-фельсөфий роман мисали оларкъ, меселя, Урие Эдемованың «Айдын геджеде» эсери алынмасыны ляйыкъ коремиз, чонки мында бугунъки күнөмиз ве кечмишишимиз бири-биринен бир инсаннның къадери мисалинде багълана, яни ветанына къайтмакъта олгъан если-башлы Джеваир апте сюргюнлик йыллары ве оның акыбетлерини талильге оғырата, козю оғюнден кечире.

Бу эсерлернинь эписи, оларда анги бир типология устюн чыкъмасындан хати-назар, кечмишишимиздеки джанлы яшайышмызыны айны бугунъки күнөмиздеки яшайышта юзь бермекте олгъан чекелешмелер, зыддиетлер, фаркълы дюньябактыштан ибарат бир аят киби косытерильмесине дөгүрүлтүлгъандыр. Оларда тасвирленген аллар кучок бир зыддиетли аллар олмайып, бу эсерлердеки шейлер шу девирде юзь берген буюк вакъиалардыр – дженклер, ичтимайи зорлукълар, оларның акыбети. Амма, айны заманда, тарихий мевзуда эсерлер язған музэллифлер айры инсаннның шахсий аятыны четлеп кечмей экенлер[3,с.14]. Базыда айры инсангъя чокъча дикъкъат яшайышның къайделерини даа яхшыджа аньламагъа ве бельки илериде халкъының башына келебилдек алларның оғюни алмагъа ярдым этеди.

Белли ки, эсерде тасвирленмекте олгъан тарихий девир бизден не къадар узакъ олса, оның весикъалы негизи де о къадар аджив ола. Бу арада бедиий үйдурма, фикир юрьсөтүв, тахмин этювлернинь эмиети арта. Мында объектив яшайыш ве бедиий үйдурманың мутенасиплиги меселеси мейданғы чыкъа. Бу алда эсерлерде мубалагъалаштырув, къююлаштырув, бельки объектив тарихий акыкъияткъа зыт кельген шейлерни тасвирлев киби аллар ер алмасы козетиле (меселя, Алимнинь балалық чагы тасвирленир экен).

Даа бир сой тарихий эсерлерде керчек адиселер (весикъаларнен тасдикъланған) ве бедиий үйдурманың хачланып кетмесини коремиз. Буларда къараманның шахсий аяты кениш тарихий левхалар алтында тасвирлене, оларның арекетлери умумийлештириле (И.Гаспринский, У.Ш.Тохтаргъазы). Тарихий-биографик мевзуда язылгъан эсерде шахсий ве ичтимайи яшайыш, субъектив накъильджеликтік, конкрет тарихий адиселер ве керчек тарихий шахыслар тюшөндөжелеринин къулланылмасы ишбу такым тарихий несирининь хусусий тарафларыдыр. Буларда музэллифке къараманларына даир озь бакышыны, концепциясыны бельгилемеге имкян яратыла.

Бизим куньлеримизге якъынджа олгъан тарихий вакъиаларны тасвирлеген эсерлерде тарихий үйдурма азджа ола, яни оларның сюжети ве композицияларында весикъалы адиселерге базаныла. Бу эсерлернинь музэллифleri сюргюнликни озь көзьеңлеринен корыген олсалар да, даа бала экенлер, о фаджианың асыл себеплери ве зыддиетли, назик тарафларыны терен талиль этюден аджив олгъандар. Шуның ичюн о музэллифлерге кене весикъалар ве кечмишинин шаатларынен иш тутмакъ керек олгъандыр. Мында ретроспекция эмиетли, яни языджы якъын кечмишкен бугунъки теджрибеси нокътаи-назарындан пай пиче («Айдын геджеде» романындаки Джеваиринин образы) [4].

Корюне ки, къайд этильген эсерлер джиддий бир теткъияткъа мухтадж. Олар талиль этильсе, язылы эдебияттымызының даа бир алкъасы къураштырылгъан эсапланаджакътыр.

Теткъиятның нетиджелери. Соңын девир тарихий несиримизге биз бу макъалемизде ялынъыз назарий тарафтан янашып, оның типологиясы, мевзулаты, специфик тарафларыны көзден кечирдик. Илеридеки теткъият бу таснифи кенишлетмеси мумкун.

Эдебият:

1. Сейтаяев Н. С. Крымскотатарская историческая проза XV-XVIII вв. / Н. С. Сейтаяев. – Симферополь : Крымчупедгиз, 2009. – 204 с.
2. Алядин Ш. Избранные произведения / Ш. Алядин. – Симферополь : Крымчупедгиз, 1999. – 624 с.
3. Сироткина Т. А. Народы Пермского края в исторической прозе Алексея Иванова / Т. А. Сироткина // Литературное краеведение Прикамья : материалы науч.-практ. конф. (Пермь, 25 апр. 2006 г.). – Пермь, 2006. – 168 с. – С. 108-110.
4. Эдемова У. Айдын геджеде / У. Эдемова. – Симферополь : Таврия, 2005. – 340 с.